

*В. І. Кравченко,
д. е. н., професор, Заслужений економіст України,
президент, Міжнародний інститут фінансів
ORCID ID: 0000-0002-4345-9255*

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.9.4

ВІЙСЬКОВА ЕКОНОМІКА ТА ВІЙСЬКОВІ ФІНАНСИ: НОВІ ВИКЛИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

*V. Kravchenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored economist in Ukraine, President, International Finance Institute*

MILITARY ECONOMICS AND MILITARY FINANCE: NEW CHALLENGES
IN THE FIRST HALF OF XXI CENTURY

У статті зазначено, що військова економіка та військові фінанси є особливим явищем світової історії. Вони обумовлені війною. Війна є трагедією для народів та націй. За розрахунками, за свою неповну історію (3600 р. до н. е. — 1980 р.), людство пережило 1455 великих війн, які забрали життя 3,6 млрд людей. Є багато визначень суті та природи війни. Головне те, що це військовий та політичний конфлікт між державами або угрупованнями держав із застосуванням збройних сил з метою нав'язування своєї волі, політики опоненту, підпорядкування його, захоплення чужої території, матеріальних, природних, наукових ресурсів, людського капіталу. Понад п'ятий рік нашої державі нав'язана війна на Сході України. Великий німецький військовий теоретик генерал Карл фон Клаузевіц (1780—1831) зазначав, що "Війна є ніщо інше, як продовження політики, з залученням інших засобів".

Разом з війною сформувалося особливе професійне зайняття — військова справа. Війна, починаючи з ХІХ ст. стала причиною формування особливої сфери діяльності і сфери народного господарства, а згодом науки — військової економіки та військових фінансів. Військова економіка та військові фінанси забезпечують матеріальні та фінансові умови функціонування збройних сил та ведення війни.

Нові військові виклики постали у першій половині ХХІ ст.

The article states that military economics and military finance are peculiar event in the world history. They did occur due to the war. War is a tragedy for people and nations. According to the calculations till the present day history of the humanity (3600 BC — 1980), survived 1455 huge wars that killed 3,6 billion people. There are many definitions of the war nature and essence. The most important being military and political conflict between countries or groups of countries by means of military force in order to set their will, counterpart policy, abidance, своєї волі, політики опоненту, підпорядкування його, seizure of territory, material, natural, scientific resources, human capital. Over 5 years our county is in the state of undeclared war in Eastern Ukraine. Great German military scholar general Carl von Clausewitz (1780-1831), stated that "War is nothing but the continuation of politics using other methods".

Alongside war a new profession was formed-military post. War, starting in XIX century created a new specific form of activity and agricultural manufacture, later becoming a science branch — military economics and military finance. Military economics and military finance provide material and financial conditions for functioning of the Armed Forces and waging war and military operations.

Military economics and military finance got a new stage of development in the XIX — XX centuries. That was pushed by the tragic World Wars I and II that lead to the arms race, confrontation of 2 World Systems. New military challenges arose in the first half of XXI century.

The biggest impulse for military economics and military finance was made during the World War I. Its key participants, mainly, Germany, Great Britain, France, Austrian Empire, Russia, USA, unfolded huge military manufacturing. Hundreds of state military manufactures were built. State budget of these and other countries

mainly focused on financing military production, Державні бюджети цих та інших країн значною мірою сконцентрувалися на фінансуванні військового виробництва, logistics and other kind of provision for the armies.

As the result of World War I all European empires were destroyed. The winning countries forced Germany and its allies to accept humiliating conditions for survival. Nevertheless strong armies and sectors of military economics and financial provision were established. Russian Federation that emerged on the ruins of former Russian Empire, like other republics, created its own unique form of military economics and military society that was named "military communism". The final basis for the military economics and military finance were formed during the preparation for the World War II, the actual War and after a catastrophic aftermath, when the first atomic bombing occurred in Japan, and the entire world stepped into the atomic era, nuclear confrontations, cold war, battle relations between the USA and USSR on the principles of nuclear parity.

New modern stage of development of military economics and military finance, marked by the collapse of Soviet Union, the Warsaw Pact, the acquisition of full sovereignty by the former socialist countries, a new group of independent states in the territory of the former USSR, a policy of geopolitical revenge from modern Russia, which led to a new round of arms race, new unprecedented challenges before the military economy and their military unions, The United States, NATO, China and other countries.

Ключові слова: війна, військова економіка, військові фінанси, військовий бюджет, військово-промисловий комплекс, військові гроші, військові запозичення, військові кредити, військові податки, мобілізаційні можливості держави, військово-технічний потенціал, контрактна система військових закупівель, Укроборонпром, військове страхування, військові стандарти, Збройні Сили України.

Key words: war, military economics, military finance, military budget, defense industry, military allowance, military securities, military loans, military taxes, country mobilization capacities, military and technological potential, contract system of defense acquisition, Ukroboronprom, military insurance, military standards, Ukraine Armed Force.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Військова економіка є сферою діяльності, яка охоплює провідні галузі народного господарства, а також військових блоків. Військова економіка з технічної точки зору є об'єднанням найбільш розвинутих галузей, підприємств, наукових установ, експериментальних виробництв, полігонів, тощо. Військові фінанси мають багатогалузеву структуру, включаючи військовий бюджет і є важливою складовою державних фінансів. Військові витрати — один з пріоритетів державних витрат. Якщо у XIX ст. війни обходилися в середньому 14—15% доходу держав, то у роки Першої Світової війни витрати на них досягнули 35—40% національного доходу воюючих країн. У роки Другої Світової війни ці витрати різко зросли до 55—65%. В СРСР у розпалі війни вони сягали 60—65% витрат бюджету.

Динаміка розвитку військової економіки і військових фінансів обумовлена мирним і військовим часом. Сталося так, що військова економіка і військові фінанси України наприкінці XX ст. і до 2014 року були радикально послаблені, що створило великі загрози національній безпеці, існуванню України. В умовах посилення військового протистояння на початку XXI ст. між США, НАТО, з одного боку, Росією, Китаєм, — з іншого — світ включився у нову гонку озброєнь. Перша половина XXI ст. обумовила об'єктивні потреби значного посилення військової економіки та військових фінансів. Доля України за цих умов — відновлення майже втраченого ВПК, відродження та радикальне осучаснення армії, надання військовим витратам першочергового значення.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика війни, військової економіки та військових фінансів досліджується вже не одне століття. Відомим є трактат про воєнне мистецтво прусського генерала Карла фон Клаузевица (1780—1831), який отримав назву "Про війну" [5]. Генерал до своєї смерті через хворобу не встиг завершити роботу. Вона вперше опублікована в 1832 р. вдовою Клаузевица.

Відомою є праця М.П. Михневича (1849—1927) під назвою "Історія військового мистецтва з найдавніших часів до початку дев'ятнадцятого століття" [6]. Також є праця колишнього заступника Голови Ради Міністрів СРСР, Голови Держплану СРСР, репресованого економіста М.О. Вознесенського (1903—1950), "Військова економіка СРСР у період вітчизняної війни" [1], яка опублікована 1948 року. До таких публікацій належить робота Кравченка Г.С. "Військова економіка СРСР, 1941—1945 рр.", опублікована у 1963 році [3]. У 1996 р. у Києві побачило світ дослідження В.І. Мунтіяна з питань оборонного бюджету [4]. Слід відзначити дисертацію Є. В. Хохлова на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, яка присвячена питанням військової економіки СРСР напередодні та в роки Другої світової війни [8]. Питання війни, війни на сході України, військової економіки та військового бюджету України досліджуються у кількох публікаціях у Вікіпедії [11; 12; 14; 16]. Для вивчення військової економіки і військових фінансів цікавими будуть публікації Б.І. Соколова з питань військових грошей [23; 15], військових облігацій [13], державного оборонного замовлення [17], оборонно-

промислового комплексу України [18], військового бюджету США [20]. Важливим елементом військової економіки є військові закупівлі, зокрема, їх контрактна система. Цим питанням присвячена публікація Якова Шустова "Федеральна контрактна система США: простір "розумної економіки"" [19]. Цікаві публікації з питань озброєнь, військових витрат систематично робить Стокгольмський інститут досліджень проблем миру (SIPRI), [9; 10]. У контексті зазначеного дослідження слід також ще раз повернутися до "Прощального звернення до нації 17 січня 1961 року" Президента США Дуайта Д. Ейзенхауера (1890—1969) [7]. У Зверненні Президент США вперше використав поняття "військово-промисловий комплекс", вказавши на його могутність та загрози впливу на політику.

Слід зазначити, що війни сформували потенціал великих полководців. Це зокрема Атілла — "Бич Божий", О. Македонський, Чингізхан, Святослав Ігорович, Аскольд, М. Кутузов, О. Суворов, Наполеон Бонапарт, О.В. Колчак, С.М. Будьонний, М.Ф. Ватутін, К. Ворошилов, І. Черняхівський, Б. Хмельницький, Володимир Мономах, Д. Галицький, М.П. Кирпонос, Джорж Маршал, Дуайт Ейзенхауер, Б. Гудеріан, Е. Роммель, Бернард Монтгомері, К.І. Маннергейм, Л. Свобода, Олівер Кромвель, Юзеф Пилсудський, Пауль Гінсбург, Герман Герінг, Батій, Г. Жуков.

Це великі політики війни. Д.У. Черчіль, І. Сталін, Шарль де Голль, Франклін Рузвельт, Гай Юлій Цезар, Джордж Вашингтон, Карл Великий, Симон Болівар, Мао Цзе-Дун, Дж. Гарібальді, Сулейман Перший, І.Б. Тіто, Чан Кай Ши, Карл XII, Петро I та багато інших. Це також злий геній війни — А. Гітлер.

ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ЗАЗНАЧЕНОЇ ПУБЛІКАЦІЇ

У статті викладені теоретичні положення щодо сутності військової економіки та військових фінансів, а також визначено їх вплив на світову економіку та геополітичну ситуацію. Досліджуються галузева структура військової економіки та особливості військових фінансів. Передбачається проаналізувати процес формування та реалізації військових бюджетів, військових витрат в цілому у провідних країнах світу. Розглядаються такі елементи військових фінансів як військові гроші, військові кошти, військові кредити, військові облигації, банки військового фінансування, контрактна система військових закупівель, державні гарантії ВПК, військово-промисловий комплекс, державне оборонне замовлення, військове страхування, військовий потенціал, мобілізаційні можливості держави. Сформульовані пропозиції щодо зміцнення та модернізації Збройних Сил України, запровадження військових стандартів НАТО, розвитку оборонно-промислового комплексу, а також ухвалення нових законодавчих актів з питань розвитку військової економіки та військових фінансів.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

Військова економіка — одна з головних сфер економіки держави, базується на сучасних технологіях і засобах виробництва. Військова економіка є багатогалузевим комплексом, що включає галузі з оборонної промисловості, НІОКР, сільського господарства, транспорту, зв'язку, матеріально-технічного забезпечення, паливно-енергетичного комплексу, капітального будівництва, добувних виробництв, інфраструктури, легкої, харчової промисловості, атомної військової промисловості, ракетобудування, танкобудування, суднобудування, виробництва артилерійських систем, зброї, боєприпасів, медичного забезпечення тощо. У мирний час обсяги виробництва військової продукції досягають 3% світового виробництва загалом. Проте військові виробництва є рушієм розвитку світової економіки, незважаючи на усі загрози, пов'язані з ними.

Військова економіка є наукою. Військово-економічна наука — одна з найважливіших складових військо-

вої науки і військової справи. Військово-економічна наука як система знань включає в себе теорію військової економіки, знання про військово виробництво, взаємозв'язок цивільного та військового секторів, військово господарство. З точки зору теорії військової економіки це система знань про предмет і методи цієї науки, її основні проблеми, особливості і структуру військового виробництва, закони та закономірності економічного та фінансового забезпечення збройних сил в умовах війни та підготовки до неї. Це знання про військову міць, військово-економічний потенціал, мобілізаційні можливості держави, особливості виробництва в умовах війни, забезпечення живучості економіки, створення міжнародних військових коаліцій, функціонування військових флотів, питання теорії ведення сучасних воєн, зокрема, гібридних, мережево-центричних.

Це система знань про управління військовою економікою, організацію відповідних державних органів та суб'єктів. Це конкретні проблеми організації економічної роботи у збройних силах, міжнародного військово-економічного співробітництва. Існує також система галузевих військово-економічних знань, зокрема, оборонної промисловості, збройних сил, транспорту, зв'язку, НІОКР, експлуатації та ремонту техніки, цивільної оборони, військового будівництва. Крім того, важливими є предметні знання щодо історії військово-економічної думки та військового господарства військових фінансів та військового планування, військових географії, статистики, інформатики, економічного аналізу.

Це також знання про умови військової економіки у ринковому середовищі, особливості військових закупівель, формування цін на військову продукцію, забезпечення конкуренції, зайнятості, зарплати, кредитування, бюджетного фінансування.

Це знання про військову безпеку, військову агресію, порушення територіальної цілісності України, забезпечення міжнародної підтримки країни, здійснення за цих умов військово-економічної та військово-технічної політик.

З питаннями функціонування військової економіки безпосередньо пов'язане функціонування військово-промислового комплексу, який сформувався у 50-х роках ХХ ст. і набув гігантських масштабів у 2000-х роках.

Поняття військово-промисловий комплекс, як вже зазначалося, вперше використав Дуайт Д. Ейзенхауер. В Україні він носить назву "оборонно-промисловий комплекс". Військово-промисловий комплекс — це сукупність оборонних підприємств усіх форм власності, науково-дослідних, проектних та випробувальних організацій, полігонів, установ та організацій, вищого військового керівництва, політичної еліти, які забезпечують військову та національну безпеку країни. Оборонно-промисловий комплекс України забезпечує виконання державного оборонного замовлення, а також здійснює поставки зброї на експорт. Найбільшими центрами зосередження підприємств, фірм, компаній, концернів, інститутів, лабораторій та інших установ сучасного військово-промислового комплексу є США, Російська Федерація, Китай, Франція, Великобританія, Ізраїль, Німеччина, Японія, Індія та деякі інші країни. Наприкінці 80-х років ХХ ст. до найбільших центрів ВПК відносився колишній Радянський Союз. Обсяги військового виробництва в СРСР сягали 25 відсотків валового внутрішнього продукту. У 9 основних центрах ВПК СРСР жило й працювало 8 млн чоловік. Рейтинг найбільших сучасних оборонних компаній світу у 2019 році ілюструє таблиця 1.

Оборонно-промисловий комплекс України за 28 років існування суверенної держави пройшов драматичний шлях розвитку, багатократно скоротившись, різко зменшивши військову міць країни. Сьогодні у оборонно-промисловому комплексі країни функціонує близько 300 підприємств, установ та організацій. При чому 200 з них це приватні виробництва.

Таблиця 1. Найбільші оборонні компанії світу

Назва компанії	Країна	Обсяг продажів військової продукції, млрд дол. США
Lockheed Martin	США	50.536
Boeing	США	34.050
Northrop Grumman	США	25.300
Raytheon	США	25.163.94
Aviation Industry Corporation of China	Китай	24.902.01
General Dynamics	США	24.055
BAE Systems	Великобританія	22.477.48
China North Industries Group Corporation Ltd	Китай	14.777.77
Airbus	Нідерланди/Франція	13.063.82
China Aerospace Science and Industry Corporation	Китай	12.130.93

Джерело: "Defense News". Повний Топ-100 збройних компаній світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.defensenews.com/top-100/>

Важливою складовою оборонно-промислового комплексу України є державний концерн "Укроборонпром". Укроборонпром створений в 2010 р. відповідно до Указів Президента України та Постанов Кабінету Міністрів України. У складі концерну функціонує 134 підприємства. З них 125 державних, а також 9 акціонерних товариств. Тут працює 80 тис. осіб.

Починаючи з 2013 року підприємства концерну згруповані у 5 основних кластерів. Це авіабудування і авіаремонт; високоточне озброєння і боєприпаси; бронетанкова, автомобільна, інженерна та спеціальна техніка; суднобудування і морська техніка; радіолокація, радіозв'язок та система ППО.

Після окупації Автономної Республіки Крим концерн втратив контроль над 13 підприємствами, які розташовані на півострові. Ще ряд підприємств концерну опинилися на частині території Донецької і Луганської областей, які не підконтрольні Україні.

Окупація частини території України, війна, яка ведеться проти держави, гостро поставили питання модернізації та зміцнення Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу. Нагадаємо, яку армію мала Україна після проголошення незалежності у 1991 р.

У складі ВПК на території України знаходилися підприємства 38 галузей і 58 підгалузей. Функціонувало 3 військові округи з 16 у цілому в СРСР. Це Київський, Прикарпатський і Одеський округи. У складі армії перебувало 780 тис. особового складу. З армією були пов'язані 980 тис. осіб.

На території України розміщувалися 130 міжконтинентальних балістичних ракет — УР-100Н (код НАТО — SS-19) та 46 міжконтинентальних балістичних ракет РТ-23 (код НАТО — SS-24). Вони забезпечувалися 1652 ядерними боеголовками. В Україні знаходилося 2500—3000 одиниць тактичної ядерної зброї, а також 460 авіаційних ядерних боєприпасів. В Україні у бойовому стані перебували 176 ракетних шахт. За словами Президента України Л.М. Кравчука вартість кожної шахти складала 1 млрд дол. США. За ядерним потенціалом Україна посідала 3-є місце в світі після США та Російської Федерації.

Було 6,5 тис. танків, 7150 БТР, БМП та БРДМ, 3,4 тис артилерійських систем, 1,5 тис. бойових літаків, 285 бойових вертольотів. На аеродромах знаходилося 23 стратегічні бомбардувальники Ту-95, переважно ракетноносці, а також 19 стратегічних бомбардувальника Ту-160. Військово-промисловий комплекс на території України включав 3,5 тис. підприємств, на яких працювало 3 млн осіб. Це третина ВПК СРСР. Було 700 військових підприємств. Україна виробляла авіаносці, зокрема, виготовлено авіаносець "Адмірал Кузнецов", який нині у флоті РФ, морські бойові судна, танки, ракетні системи, космічне обладнання, продукцію кібернетики, радіолокаційні системи. Мала технологію "Стелс", лазерну техніку, вироби з композитів. Україна успадкувала більше третини космічного потенціалу СРСР. З

20 типів міжконтинентальних балістичних ракет 12 типів розроблені та випущені в Україні. Тут розміщувався головний розробник систем управління і контролю космічних програм, вироблялися твердопаливні ракети SS-24, SS-18, ракети носії "Космос", "Циклон", "Зеніт", "Океан". Реалізовувався проект "Аріадна", з годом проект "Наземний старт", "Морський старт". Лише у 1991 році Харківський завод ім. Малишева виготовив 800 танків. Україна входила до числа найпотужніших військово-промислових країн, витрачаючи на ВПК 30% свого ВВП.

Нині Збройні Сили України і національний оборонно-промисловий комплекс інші, потребують кардинального оновлення, що почалося з 2014 року.

У Верховній Раді України презентована стратегія реформування оборонного промислового комплексу України — ДК "Укроборонпром". Основними її пріоритетами є корпоратизація військових підприємств, аудит, реальна кластеризація комплексу, імпортзаміщення, захист новітніх технологій і запуск платформи розвитку інновацій UkrARPA. UkrARPA — це вітчизняний аналог американського Агентства передових оборонних дослідницьких проектів (DARPA), яке було засноване у 1958 році та функціонує при Міністерстві Оборони США. Одним з головних завдань агентства є забезпечення американської переваги у військових технологіях у світі. Завдяки агентству, зокрема, з'явився Інтернет, автомобілі роботи, надзвукова зброя, безпілотні дрони та підводні човни, штучний інтелект та багато іншого. Щорічний бюджет DARPA перевищує 3 млрд дол. США. У структурі агентства 7 основних підрозділів, функції яких постійно модернізуються. Це підрозділ адаптивного управління (АЕО), підрозділ оборонних досліджень (DSO), підрозділ інновацій в інформаційних технологіях (I20), підрозділ мікросистемних технологій (МТО), підрозділ стратегічних технологій, підрозділ тактичних технологій (ТТО) та підрозділ біологічних технологій (ВТО). Відповідні структури згодом створені і в інших країнах. У Російській Федерації Фонд перспективних досліджень, Державне управління оборонної науки, техніки і промисловості (SHSTIND) у Китаї, Організація оборонних досліджень і розробок у Індії (DRDO), Генеральна дирекція з озброєнь у Франції (DGA), Організація оборонної науки і техніки у Австралії, управління з розробок озброєнь та промислово-технічної інфраструктури в Ізраїлі (MAFAT).

Найважливішим завданням, яке нині постало перед Україною, є оновлення оборонно-промислового комплексу, його докорінна модернізація за стандартами НАТО, подолання "радянського спадку". Слабкість оборонно-промислового комплексу України обумовлює проблеми та стан армії, військову міць, місце країни у рейтингу потужності армій світу. Цей рейтинг ілюструється таблицею 2.

Важливою складовою військової справи є військові фінанси. Військові фінанси це фонди грошових коштів,

Таблиця 2. Рейтинг найбільш потужних армій світу, 2019, "Індекс сили"

Назва країни	Місце країни у рейтингу	Населення країни, млн осіб	ВВП країни у 2018 р., млрд дол. США	Чисельність збройних сил країни, тис. осіб
США	1	332	20,494	1,280
Російська Федерація	2	146,5	1,658	1,013
Китай	3	1,406	13,608	2,180
Індія	4	1,381	2,73	1,395
Франція	5	65,6	2,78	205
Японія	6	126	4,97	247
Південна Корея	7	51,3	1,619	630
Великобританія	8	66,4	2,83	150
Туреччина	9	84,4	767	510,6
Німеччина	10	81,4	3997	178
Італія	11	60	2,074	176
Єгипет	12	100	251	438,5
Бразилія	13	215,8	1,87	318,5
Іран	14	83,3	455	523
Індонезія	15	271,5	1,042	395,5
Ізраїль	16	8,6	370	168
Пакистан	17	205,9	313	643,8
Північна Корея	18	25,7	25	1,190
Австралія	19	25,6	1,432	23,6
Іспанія	20	45,7	1,426	178
Канада	21	37,5	1,709	92
Тайвань	22	23,7	510	290
В'єтнам	23	97,9	245	482
Польща	24	38,5	586	105
Україна	29	41,9	131	255

Джерело: складено за даними: The military Balance 2019; Global firepower 2019; business insider; gross domestic product, nominal, IMF (2019).

за рахунок яких фінансується утримання збройних сил, військово виробництво, відповідна наука, освіта, розробки, мобілізаційна підготовка, створюються військові резерви тощо.

До складу військових фінансів належать військових бюджет, військові запозичення, фінанси міністерств оборони, військових галузей, військових підприємств та установ, фінанси військових частин, військове страхування, зокрема, життя військовослужбовців, фінанси міждержавних військових угруповань, зокрема НАТО та інших міжнародних об'єднань такого типу, трастові фонди НАТО, зокрема, для України. Важливим елементом військових фінансів є військові закупівлі, іноземна військова допомога, військово оборонне замовлення, офсет, військовий збір та ін. Свою роль у роки Другої Світової війни відіграв ленд-ліз.

Військові фінанси — це особлива частина державних фінансів. Військові фінанси є важливою складовою військово-економічної науки.

Центральною ланкою військових фінансів є військовий бюджет. Військовий бюджет — це витрати держави щодо забезпечення оборони країни, на формування і утримання усіх видів та родів збройних сил, на закупівлю зброї та боєприпасів, наукові розробки, імпорту зброї та технологій, військово освіту, медичне забезпечення війська тощо. Військовий бюджет включений до складу державного бюджету. Його обсяги, обсяги оборонного замовлення, військових закупівель визначаються РНБО і надаються Кабінету Міністрів України для подання на розгляд і затвердження Законом України про державний бюджет Верховною Радою України. Після початку війни на Сході України оборонний бюджет України суттєво зріс. Його частка у ВВП країни у 2018 році склала 3,8 %. Разом з витратами на силові структури перевищувала 5 % ВВП України. Для порівняння, зазначимо, що військові витрати України у 2013 році склали 1,11 % національного ВВП. Загальна сума витрат на оборону та безпеку у 2019 році запланована обсягом 211 млрд 927 млн грн. Це

приблизно 8 млрд дол. США. Зокрема Міністерство оборони України, Головне управління розвідки Міністерства Оборони України та Державна спеціальна служба транспорту, яка підпорядкована Міністерству Оборони України отримують фінансування обсягом 108 млрд 99 млн грн. Це найвищий показник за історію Збройних Сил України.

Спецслужби матимуть 15 млрд 950 млн грн, Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція, Державна міграційна служба, Державна служба з надзвичайних ситуацій — 61 млрд 23 млн грн, Національна гвардія — 12 млрд 893 млн грн, Державна прикордонна служба — 10 млрд 856 млн грн, Апарат РНБО при Президенті України — 177 млн грн.

Найбільш досконалою є практика ухвалення військового бюджету США. Зазначений бюджет — складається частина федерального бюджету країни і ухвалюється щороку окремим законом.

Військовий бюджет США є найбільшим у світі і склав у 2019 році 716 мільярдів доларів. Проект цього бюджету на 2020 рік сягає 750 млрд доларів. Разом з іншими витратами на силові структури, закордонні операції, розвідку, ветеранів, внутрішню безпеку, ядерні програми Мінеренгетики, сукупні військові витрати США складуть у 2020 році понад 1 трлн доларів.

Видатки військового бюджету США поділяються на обов'язкові та дискреційні. Обов'язкові видатки (mandatory spending) здійснюються на довгостроковій основі і пов'язані з реалізацією довгострокових програм. Вони не потребують щорічного затвердження Конгресом США. Дискреційні видатки (discretionary spending) необхідно затверджувати щорічно у щорічному бюджеті. Більшість соціальних витрат — обов'язкові. Більшість оборонних витрат — дискреційні. Дискреційні витрати — це витрати, які здійснюються урядовими органами на власний розсуд і не передбачені попередніми законами. В цілому у федеральному бюджеті США обов'язкові витрати складають приблизно 2/3 його обсягу, дискреційні — 1/3.

Таблиця 3. Список країн за обсягом військових витрат у 2018 році

Назва країни	Місце країни за обсягом військових витрат у 2017 р.	Місце країни за обсягом військових витрат у 2018 р.	Обсяг військових витрат, млрд дол. США	Частка військових витрат у ВВП країни, %	Частка військових витрат країни від світових військових витрат
США	1	1	649	3,2	36
Китай	2	2	250	1,9	14
Саудівська Аравія	3	3	67,6	8,8	3,7
Індія	5	4	66,5	2,4	3,7
Франція	6	5	63,8	2,3	3,5
Росія	4	6	61,4	3,9	3,4
Великобританія	7	7	50	1,8	2,7
Німеччина	9	8	49,5	1,2	2,7
Японія	8	9	46,6	0,9	2,6
Республіка Корея	10	10	43,1	2,6	2,4
Італія	13	11	27,8	1,3	1,5
Бразилія	11	12	27,8	1,5	1,5
Австралія	12	13	26,7	1,9	1,5
Канада	14	14	21,6	1,3	1,2
Туреччина	15	15	19	2,5	1,0
Іспанія	16	16	18,2	1,3	1,0
Ізраїль	17	17	15,9	4,3	0,9
Іран	18	18	13,2	2,7	0,7
Польща	24	19	11,6	2,0	0,6
Пакистан	19	20	11,4	4,0	0,6
Нідерланди	25	21	11,2	1,2	0,6
.....					
Україна	43	39	4,8	3,8	0,3

Джерело: складено за даними SIPRI.

У 2018 році за даними SIPRI військові витрати США збільшилися у порівнянні з 2017 роком на 4,6%. Вони зросли також у 2019 році. За умови збереження цих тенденцій США витратить на армію протягом десятиліття понад 7 трлн дол. Загальні військові витрати у світі у 2018 році досягли максимуму після закінчення "холодної війни" і склали понад 1,8 трлн дол. Картину щодо військових витрат у світі у 2018 році ілюструє таблиця 3.

Важливою складовою військових фінансів є фінанси міжнародних військових блоків. Розглянемо їх на прикладі фінансування НАТО. Військові фінанси НАТО складаються із фінансів окремих країн-членів НАТО та військових фінансів НАТО як об'єднання Збройних Сил членів НАТО. Сукупні витрати НАТО на військові справи у 2018 році досягли 1 трлн дол. США. Це 55,6% світових військових витрат. При чому безпосередні військові витрати США склали 684,4 млрд дол., а країн Європи, членів НАТО — 281,7 млрд дол. За оцінками сукупні військові витрати НАТО склали у 2018 році суму, яка дорівнює 2,36 % їх сукупного валового внутрішнього продукту. У США — 3,39% і 0,54% у Люксембурзі. У НАТО існує декілька бюджетів. Це цивільний бюджет, який використовується для фінансування експлуатаційних витрат штаб-квартири НАТО. Це військовий бюджет, за рахунок якого фінансуються витрати об'єднаної структури органів військового управління та інвестиційні програми для забезпечення безпеки (військові сили і засоби).

Ряд проектів можуть фінансуватися спільно країнами, у яких вони беруть участь. За цими проектами НАТО здійснює фінансовий та політичний нагляд. Це здійснює Північноатлантична Рада. Керує процесом Рада з питань політики і планування ресурсів. Безпосередньо здійснюють процес Комітет з бюджету та Комітет з інвестицій.

До фінансів НАТО належать непрямі, національні внески, коли держава добровільно надає техніку чи війська для участі у військовій операції та самостійно несе витрати на цю операцію. Зазначені витрати, є найбільшими у колективних витратах. Існують також прямі внески держав-членів НАТО, які відповідають інтересам усіх членів об'єднання. Таким інтересам

відповідають спільні системи НАТО, зокрема, система командування і управління, протиповітряна система, інші системи. Усі члени НАТО вносять кошти за формулою розподілу витрат відповідно до обсягів валового продукту окремої країни. Обсяги цих внесків є частиною оборонного бюджету кожної країни.

У 2006 році міністри оборони країн-членів НАТО ухвалили рішення про виділення не менше 2% ВВП на військові витрати. Проте не всі країни-члени НАТО дотримуються цього, попри жорсткі вимоги США як основного фінансового спонсора НАТО. Кількість країн, які дотримуються цієї вимоги, росте. Якщо у 2014 році таких країн було 3, то у 2018 році — 8. Це США, Великобританія, Естонія, Латвія, Литва, Греція, Польща, Румунія.

Кілька слів про згадані цивільний та військовий бюджети НАТО. Вони формуються за квотою на основі розміру ВВП країни. Обсяг цивільного бюджету НАТО у 2017 році склав 234,4 млн євро. На 22,14% він був сформований США. Військовий бюджет складається з більш ніж 35 окремих бюджетів. Цей бюджет у 2017 році склав 1,29 млрд. євро. Слід також відзначити Програму НАТО з інвестицій щодо забезпечення безпеки, яка фінансується міністерствами оборони країн-членів НАТО. Її у обсяг на 2017 рік був передбачений у сумі 655 млн євро.

У рамках фінансів НАТО функціонує система фінансового контролю та міжнародна рада аудиторів НАТО. Важливим елементом фінансів НАТО є його трастові фонди, через які надається міжнародна військова фінансова допомога. Зокрема існує ряд трастових фондів військової допомоги Україні. Це такі фонди, як "Модернізація систем командування, управління, комунікації та комп'ютеризації" (С4), "Кіберзахист", "Підготовка та соціальна адаптація військовослужбовців", "Медична реабілітація", "Реформування систем логістики та стандартизації", "Трастовий фонд НАТО ПЗМ в Україні" (Другий етап), "Утилізація радіоактивних відходів", "Програма з розвитку доброчесності" (Третій етап), "Програма з професійного розвитку" (Другий етап). Вирішується питання про створення трастового фонду зі знешкодження вибухонебезпечних

предметів та протидії саморобним вибуховим пристроям. Це лише окремі аспекти функціонування фінансів НАТО.

Важливим елементом військових фінансів є військові закупівлі, державне оборонне замовлення. Найбільш розвиненими системами військових закупівель володіють США, країни НАТО. До них приєднуються Китай та Російська Федерація.

Система військових закупівель у США, інших країнах НАТО, функціонує у формі контрактних систем закупівель. У США це Федеральна контрактна система військових закупівель. Про її масштаби свідчить той факт, що військові контракти в країні укладені з 28 тисячами концернів, фірм та компаній. У Китаї на військових та цивільних концернах, які мають військові замовлення, працюють мільйони людей, у РФ — 1,5 млн осіб.

Українські військові закупівлі потребують докорінної модернізації. Важливим елементом військових фінансів є військові запозичення, здійснюються уже кілька століть. Цю систему слід розвивати й в Україні. Одним з прикладів є ухвалення 1 квітня 2014 року Постанови Кабінету Міністрів України № 101 "Про випуск облігацій внутрішньої державної позики "Військові облігації"". В рамках реалізації Постанови розміщено та погашено облігації на 100 млн грн.

Важливу роль у військових фінансах мають військові податки і збори. Це можуть бути як окремі податки, так і надбавки до непрямих податків. Як спеціальні податки вони вводилися під час Першої Світової війни в Італії, Франції, Росії, інших країнах. У СРСР такий податок введений у 1925 р. та існував до 1931 р., згодом був запроваджений з 1 січня 1942 р. і стягувався до 6 липня 1945 року. В Україні нині стягується військовий збір. У США, Великій Британії, інших країнах під час Другої Світової війни застосовувалися надбавки до непрямих податків та податок на надприбуток монополій.

Елементом у системі військових фінансів є державні гарантії підприємствам військово-промислового комплексу за внутрішніми кредитами на виконання державного оборонного замовлення. Кабінет Міністрів України періодично надає такі гарантії. Проте обсяги цих гарантії мають бути більшими.

Потребує запровадження система обов'язкового страхування військовослужбовців з встановленням відповідних сум компенсації за їх загибель чи поранення, а також соціальних пільг членам сімей загиблих. Нині ці питання регламентуються лише законодавством про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, а також порядком призначення одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності військовослужбовців, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 975 від 25 грудня 2013 року.

Слід розвивати кредитування військово-промислового комплексу як внутрішнє із стимулюванням відповідних банків, так і зовнішнє, по лінії США та НАТО.

Треба стимулювати офсетні міжнародні військово-технічні угоди.

Окремим елементом військових фінансів є військові гроші, які використовуються як на окупованих територіях, так і в воюючих країнах, а також у післявоєнний період.

Особливою формою військової економіки та військових фінансів був "військовий комунізм", який панував у 1918—1921 рр., у колишній Радянській державі, був її політикою у характеризувалася жорстокою централізацією, державною монополією, націоналізацією, продрозкладкою, згортанням товарно-грошових відносин, зрівнялівкою, мілітаризацією країни, реквізицією, примусовими роботами, репресіями тощо.

ВИСНОВКИ ТА ПРОБЛЕМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК

Військова економіка та військові фінанси обумовлені перманентними війнами. Як окрема галузь військова економіка та військові фінанси остаточно сформувалися у період та після Першої Світової війни. Після Другої Світової сформувався військово-промисловий комплекс як окремих країн, так і військових угруповань. У сучасних умовах має місце новий етап зростання напружності між Російською Федерацією, НАТО, США, Китаєм. Спостерігається збільшення військових витрат у НАТО, США, Китаї, світі в цілому, що ставить нові завдання у розвитку військової економіки та військових фінансів.

Україна після занепаду військово-промислового комплексу, військової економіки та військових фінансів в нових умовах після анексії Криму, початку у 2014 р. війни на сході реформує ВПК, армію, збільшила військові витрати. Перед країною постали геополітичні проблеми виживання у першій половині XXI ст. Доцільним є розробка та ухвалення Законів України "Про військовий бюджет", "Про контрактну систему військових закупівель" відповідно до Директиви 2009/81 ЄС "Про страхування життя військових та соціальне забезпечення членів сімей загиблих", "Про національне агентство з питань новітніх військових розробок", "Про військового омбудсмена", "Про офсетні угоди", "Про реформування ДК "Укроборпром", "Про план оборони України", "Про Парламентський контроль в сфері реалізації стратегічних програм розвитку ЗСУ" тощо.

Мають бути запроваджені в вузах України навчальні курси "Військова економіка та військово-промисловий комплекс", а також "Військові фінанси, гроші та кредит", і відповідні спеціальності для захисту дисертацій на здобуття наукових ступенів "доктор наук" та "доктор філософії".

Доцільним є утворення структурного підрозділу з питань військової економіки, військово-промислового комплексу та військових фінансів у Національному інституті стратегічних досліджень.

Проблематика військової економіки і військових фінансів потребує подальших розробок, зокрема, в частині їх розвитку та реформування в Україні.

Література:

1. Вознесенский Н., Военная экономика СССР в период Отечественной войны. — М., 1948. — 194 с.
2. Соколов Б.И. Война и деньги // Проблемы современной экономики. — 2010. — № 2. — С. 26—29.
3. Кравченко Г.С. Военная экономика СССР 1941—1945 гг. — Москва: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1963. — 400 с.
4. Мунтіян В.І. Оборонний бюджет: Світовий досвід та можливі шляхи реформування в Україні / В.І. Мунтіян / Національний інститут стратегічних досліджень. — К.: Просвіта, 1996. — 240 с.
5. Клаузевиц К. О войне. — М.: Госвоениздат, 1934; переиздание: М.: Эксмо, 2007. — 861 с.
6. Михневич Николай Петрович История военного искусства с древнейших времен до начала девятнадцатого века / Изд-во: Паровая скоропечатня П.О. Яблонского, СПб, 1896. — 537 с.
7. Дуайт Д. Эйзенхауэр. Прощальное обращение к нации. 17 січня 1961 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coldwar.ru/eisenhower/farewell-address.php>
8. Хохлов Евгений Васильевич. Военная экономика СССР накануне и в годы Второй мировой войны: дис. доктор экономических наук: 08.00.01 — экономическая теория. — Санкт-Петербург, 2005. 412 с.
9. Стокгольмский институт исследований проблем мира. Википедия [Електронний ресурс]. — Режим до-

ступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/стокгольмский_институт_исследования_проблем_мира

10. SIPRI STOCHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.sipri.org/>

11. Війна. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0>

12. Війна на Сході України. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

13. Военные облигации. Википедия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%

14. Військова економіка. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0

15. Військові гроші. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%96

16. Військовий бюджет України. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

17. Державне оборонне замовлення. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F

18. Оборонно-промисловий комплекс України. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

19. Яков Шустов. Федеральная контрактная система США: пространство "умной экономики" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://conjuncture.ru/shustov_24-07-2012/

20. Военный бюджет США [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://pentagonus.fandom.com/ru/wiki/>

References:

1. Voznesenskiy, N. (1948), Voennaja jekonomika SSSR v period Otechestvennoj vojny [Military economics in the USSR in the epoch of Patriotic War], Moscow, Russia.
 2. Sokolov, B.I. (2010), "War and money", Problemy sovremennoj ekonomiki, vol. 2, pp. 26—29.
 3. Kravchenko G.S. (1963), Voennaja jekonomika SSSR 1941—1945gg. [Military economics of USSR in 1941-1945], Published by Ministry of Armed Forces USSR, Moscow, Russia.
 4. Muntiyani, V.I. (1996), Oboronniy budget: svitoviy dosvid ta mozhylyvi shliyakhy reformuvanniya v Ukraini [Defense budget: World practice and potential ways for reforms in Ukraine], Prosvita, Kyiv, Ukraine.

5. Clausewitz, C. (2007), O vojne [On War], Eksmo publisher, Moscow, Russia.

6. Mykhnevych, N.P. (1896), Istoriya voennogo iskusstva s drevneishykh vremen do nachala deviatnadtsatogo veka [History of military arts from ancient times till the beginning of XIX century], Parovaja skoropechatnja P.O.Jablonskogo, Saint-Petersburg, Russia.

7. Eisenhower, D. (1961), "Farewell Address", available at: <http://www.coldwar.ru/eisenhower/farewell-address.php> (Accessed 12 Sept 2019).

8. Khokhlov, E.V. (2005), "Military economics in USSR before and during World War II", PhD dissertation, Economic theory, Saint-Petersburg, Russia.

9. Wikipedia (2019), "Stockholm International Peace Research Institute — SIPRI", available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/стокгольмский_институт_исследования_проблем_мира (Accessed 12 Sept 2019).

10. SIPRI STOCHOLM INTERNATIONAL PEACE RESEARCH INSTITUTE (2019), available at: <https://www.sipri.org/> (Accessed 12 Sept 2019).

11. Wikipedia (2019) "War", available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0> (Accessed 12 Sept 2019).

12. Wikipedia (2019) "War in East Ukraine", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (Accessed 12 Sept 2019).

13. Wikipedia (2019) "Military allowance", available at: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%BE%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0% (Accessed 12 Sept 2019).

14. Wikipedia (2019) "Military economics", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0 (Accessed 12 Sept 2019).

15. Wikipedia (2019) "Military funds", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%96_%D0%B3%D1%80%D0%BE%D1%88%D1%96 (Accessed 12 Sept 2019).

16. Wikipedia (2019) "Ukraine Military budget", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%8E%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%82_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (Accessed 12 Sept 2019).

17. Wikipedia (2019) "State defense order", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B5_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B5_%D0%B7%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F (Accessed 12 Sept 2019).

18. Wikipedia (2019) "Defense and industrial complex of Ukraine", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (Accessed 12 Sept 2019).

19. Shustov, Y. (2012), "Federal contract system in USA; space for "smart economy", available at: http://conjuncture.ru/shustov_24-07-2012/ (Accessed 12 Sept 2019).

20. Pentagonus (2019), "Military budget in USA", available at: <https://pentagonus.fandom.com/ru/wiki/> (Accessed 12 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 13.09.2019 р.